ОХОРОНА ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ *ALLIUM* L. *IN SITU* НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

Рубановська Н.В., Гордій Н.М.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, 32300, м. Кам'янець-Подільський
natalkarubanovska@gmail.com, nataliagordiy3103@gmail.com

Вивчено стан охорони представників роду *Allium* L. *in situ* на Західному Поділлі. Встановлено, що на Західному Поділлі види роду охороняються у природному заповіднику (ПЗ) «Медобори» (5 видів), Національному природному парку (НПП) «Подільські Товтри» (14 видів), НПП «Дністровський каньйон» (10 видів). В об'єктах природно-заповідного фонду найбільш представлено такі види: *A. waldsteinii* виявлено в 45 об'єктах, *A. senescens* subsp. *montanum* – у 42 об'єктах, *A. ursinum* – у 32 об'єктах, *A. podolicum* – у 64 об'єктах. Проведено аналіз представленості видів роду в охоронних списках різного рівня. Так на території Західного Поділля до регіонально рідкісних видів належать: *A. flavescens*, *A. obliquum*, *A. pervestitum*, *A. podolicum*, *A. senescens* subsp. *montanum*, *A. sphaerocephalon*, *A. sphaeropodum*, *A. strictum*, *A. ursinum*. В інших областях України до списків регіонального рівня внесено *A. waldsteinii*. Встановлено загрози та розроблено пропозиції щодо їх вирішення, серед яких акліматизації, реакліматизації та реінтродукції рідкісних та зникаючих видів шляхом покращення системи охорони природоохоронних територій регіону; комплексне вивчення видів у природі та культурі; охорона природних ландшафтів та екотопів; створення нових заповідних територій та об'єктів; екологічне навчання і виховання місцевого населення. На основі багаторічних досліджень популяцій видів роду *Allium* L. подано пропозицію щодо їх включення до переліку регіонально рідкісних видів Тернопільської та Хмельницької областей. Зокрема, необхідне включити до переліку регіонально рідкісних видів Тернопільської і Хмельницької областей *A. vineale* та *A. sphaerocephalon*, а до переліку регіонально рідкісних видів Хмельницької обл. – *A. oleraceum*. **Ключові слова:** рід *Allium* L., Західне Поділля, охорона, *in situ*, заповідна територія, регіонально рідкісні види, загрози.

Protection of representatives the genus *Allium* L. *in situ* the West Podilya. Rubanovska N., Hordii N. We studied the conservation status of the genus *Allium* L. *in situ* on the West Podilya. It is established that on the West Podilya of the genus are protected in a nature reserve (PZ) “Medobory” (5), National natural Park (NNP) “Podilski Tovtry” (14 species), NPP “Dniester canyon” (10 species). In objects of natural reserve Fund to the most are: *A. waldsteinii* identified in 45 objects, *A. senescens* subsp. *montanum* in 42 objects, *A. ursinum* in 32 objects, *A. podolicum* – 64 objects. Analysis of the representation of species in protected lists at various levels. Since in territory of West Podilya to regionally rare species include: *A. flavescens*, *A. obliquum*, *A. pervestitum*, *A. podolicum*, *A. senescens* subsp. *montanum*, *A. sphaerocephalon*, *A. sphaeropodum*, *A. strictum*, *A. ursinum*. In other regions of Ukraine in the lists of the regional level included *A. waldsteinii*. Installed threats, and developed proposals for their solution, including: acclimatization, re-acclimatization and reintroduction of rare and endangered species; by improving the system for the protection of nature conservation areas in the region; a comprehensive study of species in nature and culture; protection of natural landscapes and ecotopes; creation of new protected territories and objects; ecological education of the local population. On the basis of long-term studies of populations of species of the genus *Allium* L. submitted a proposal for inclusion in the regional list of rare species of Ternopil and Khmelnytsky regions. In particular, it is necessary to include in the regional list of rare species of Ternopil and Khmelnytsky regions *A. vineale* and *A. sphaerocephalon*, and the list of regionally rare species of Khmelnytsky region – *A. oleraceum*. **Key words:** the genus *Allium* L., West Podilya, conservation, *in situ*, protected area, regional rare species, threats.

Актуальність дослідження. Актуальність вивчення видів роду *Allium* L. на Західному Поділлі зумовлена значним антропогенним навантаженням на популяції видів, їх розмноження та розповсюдження. Територія Західного Поділля відзначається давнім сільськогосподарським заселенням, внаслідок чого відбулися зміни природних біоценозів. Спостерігається деградація флорокомплексу за рахунок антропогенного навантаження: надмірне випасання на території лісів та лучно-степових ділянок; надмірне вирубування лісів; засмічення навколишнього середовища промисловими та побутовими відходами, в тому числі на території рекреацій, випалювання лучно-степових ділянок; зривання ранньоквітучих, гарно квітучих та лікарських рослин для продажу; нераціональне надмірне розорювання

земель; порушення та знищення місць зростання внаслідок діяльності кар'єрів; хімічне забруднення; заліснення степових схилів. Це, по-перше, спричиняє заселення нетипових для даної місцевості (адвентивних) видів і витіснення типових. По-друге, призводить до зникнення рідкісних ендемічних та реліктових видів, а в загальному це є причиною збіднення всієї флори даного регіону загалом. У таких умовах гостро постає питання охорони вивчення стану охорони *in situ* не лише созофітів, але й видів, що визначають своєрідність рослинного покриву певної території.

Новизна. Вперше вивчено стан охорони представників роду *Allium* L. *in situ* на Західному Поділлі. Встановлено загрози та пропозиції щодо їх вирішення.

Викладення основного матеріалу. Види роду *Allium* представлені в охоронних списках різних рівнів [1; 2]. На території Західного Поділля до регіонально рідкісних видів належать: *A. flavescens*, *A. obliquum*, *A. pervestitum*, *A. podolicum*, *A. senescens* subsp. *montanum*, *A. sphaerocephalon*, *A. sphaeropodum*, *A. strictum*, *A. ursinum*. В інших областях України до списків регіонального рівня внесено *A. waldsteinii* (табл. 1) [2; 3].

Серед факторів, що загрожують існуванню видів роду *Allium* на території Західного Поділля, можна виділити ерозійні процеси, зокрема вітрову, водну та антропогенну ерозії.

У межах Західного Поділля охорона видів роду забезпечується на природно-заповідних територіях. Перелік територій і об'єктів природо-заповідного фонду регіону та види роду *Allium*, що знаходяться під охороною, наведено у таблиці 2.

Таблиця 1

Представленість видів роду *Allium* L. Західного Поділля у соціологічних списках

№ з/п	Вид	ЧКУ	Регіональні переліки (Україна)
1.	<i>A. schoenoprasum</i>	-	-
2.	<i>A. flavescens</i>	-	Зп., Ів-Ф., Сум., Терн., Хар.
3.	<i>A. obliquum</i>	+	-
4.	<i>A. oleraceum</i>	-	-
5.	<i>A. pervestitum</i>	+	-
6.	<i>A. podolicum</i>	-	Хм., Терн., Він., Дп., Жит., Зп., Ів.-Ф.
7.	<i>A. scorodoprasum</i>	-	-
8.	<i>A. senescens</i> subsp. <i>montanum</i>	-	Терн.
9.	<i>A. sphaerocephalon</i>	-	Сум.
10.	<i>A. sphaeropodum</i>	+	Од., Чк.
11.	<i>A. strictum</i>	+	-
12.	<i>A. ursinum</i>	+	Од. Чк.
13.	<i>A. vineale</i>	-	-
14.	<i>A. waldsteinii</i>	-	Жит.

Примітка: Він. – Вінницька обл., Дп. – Дніпропетровська обл., Жит. – Житомирська обл., ЗК – Закарпатська обл., Зп. – Запорізька обл., ІФ – Івано-Франківська обл., Од. – Одеська обл., Сум. – Сумська обл., Терн. – Тернопільська обл., Хар. – Харківська обл., Хм. – Хмельницька обл., Чк. – Черкаська обл.

Таблиця 2

Види роду *Allium* L. Природно-заповідних територій та об'єктів Західного Поділля

Назва	Область	Вид													
		<i>A. schoenoprasum</i>	<i>A. flavescens</i>	<i>A. obliquum</i>	<i>A. oleraceum</i>	<i>A. pervestitum</i>	<i>A. podolicum</i>	<i>A. scorodoprasum</i>	<i>A. senescens</i> subsp. <i>montanum</i>	<i>A. sphaerocephalon</i>	<i>A. sphaeropodum</i>	<i>A. strictum</i>	<i>A. ursinum</i>	<i>A. vineale</i>	<i>A. waldsteinii</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення															
ПРИРОДНІ ЗАПОВІДНИКИ															
Природний заповідник «Медобори»	Т	+			+		+		+				+		
НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ															
Дністровський каньйон	Т		+		+	+	+	+	+	+	+			+	+
Подільські Товтри	Х	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+
Заповідні урочища															
Васильківці	Т												+		
ЗАКАЗНИКИ															
Ботанічні															
Обіжєвський**	Т		+				+		+	+					+
Яблунівський	Т												+		

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Урочище Криве**	T		+				+	+	+						
Жежавський*	T						+	+	+						+
Веселівський	T									+					
Чапля*	X		+		+		+		+						+
Товтра Вербецька*	X		+				+		+						+
Карабіївський*	X												+		
Городоцький	X												+		
Ландшафтні															
Касперівський**	T		+				+		+	+					
Кармалюкова гора*	X												+		
Циківський*	X												+		
Іванковецький*	X												+		
Кошарнинський	X												+		
Івахновецький *	X		+				+		+						+
Сокіл*	X												+		
Велика і Мала Бугаїха*	X												+	+	
Лісові															
Дача Галілея	T									+			+		
Сатанівський*	X												+		
ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ															
Ботанічні															
Заліщицька діброва	T									+	+				
Урочище Глоди**	T						+		+						+
Урочище «Трубочин»**	T						+								
Товтра Самовита*	X		+				+		+						+
Геологічні															
Китайгородське відслонення*	X		+				+		+	+					+
Смотрицький каньйон*	X		+				+		+	+					+
Території та об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення															
ЗАКАЗНИКИ															
Ландшафтні															
Наші гаї	T												+		
Киданецькі скелі	T		+												
Івахновецький ліс*	X												+		+
Сорочинські Товтри*	X		+				+		+	+					
Ботанічні															
Синьків	T						+		+						+
Білокриницький	T												+		
Пищатинський	T												+		
Урочище Вівошів**	T						+								
Урочище Бубнівка	T						+								
Підгорянський	T						+								+
Федорівський	T						+								
Довжанський	T												+		
Урочище Кривиця	T						+								
Мукшанський *	X		+		+	+	+	+			+				+
Устянський*	X		+	+			+		+			+			+
Нігинська товтра*	X						+								
Староушицький	X		+				+	+							+
Наддністрянський*	X		+				+	+							+
Буковий ліс*	X												+		
Товтри Садова та Деренова*	X												+		
Черчецька Товтра*	X						+		+						
Вільховецькі товтри*	X		+				+	+	+						+

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ															
Ботанічні															
Скал-Подільська діброва	T												+		
Папірнянська діброва	T												+		
Теребовлянська дубина	T												+		
Мушкатівська бучина	T												+		
Теребовлянська бучина № 2	T												+		
Копичинецька бучина	T												+		
Тулин	T												+		
Хмелівська ділянка**	T						+								
Стінка «Городок-Костільники**	T						+	+	+						+
Деренівська стінка**	T						+				+				+
Стінка-Криве**	T						+								+
Мельнице-Подільська стінка	T						+				+				+
Рогівська ділянка	T						+		+						+
На могилі	T						+								+
Лиса гора	T						+								+
Богданівський степ	T						+								
Зозулинецька степова ділянка № 1**	T						+		+						+
Зозулинська степова ділянка № 2**	T						+	+	+						+
Устянська ділянка	T					+	+		+						+
Степова ділянка Торки	T						+		+						+
Гора Любовня	T						+	+	+						+
Устечківська ділянка**	T						+	+	+						+
Кривченська степова ділянка	T						+		+						+
Васильківська степова ділянка	T						+		+						+
Дзвенигородська степова ділянка № 2**	T						+		+						+
Дзвенигородська степова ділянка № 1**	T						+		+						+
Деренівська ділянка	T						+								
Більче-Золотецька ділянка № 2	T		+				+								
Більче-Золотецька ділянка № 1	T						+		+						
Олексинська ділянка	T		+				+	+	+						+
Надустянська ділянка	T						+	+	+						+
Берем'янська наскельно-степова ділянка**	T						+								
Стінка-Криве	T							+							
Скалатська степова ділянка	T						+		+						
Дубовий ліс*	X												+		
Урочище «Качанове»	X							+							
Геологічні															
Плейстоценові відклади ґрунтів	T		+												
Касперівські сфінкси	T				+										+
Заліщицький горизонт нижнього девону	T				+		+		+	+	+	+			+

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Устецький розріз нижнього девону	Т														+
Відслонення крейдової системи с. Пилипче	Т									+					
Товтра «Першак»	Х								+						
Гора «Теремець»	Х														+
Розріз гринчукської підсвити	Х									+					
Комплексні															
Гонтова гора	Т						+								+
Дівоча гора	Т						+	+	+						+
Урочище «Вавринів»	Т						+								
Стінка «Угринська»	Т						+		+						
ЗАПОВІДНІ УРОЧИЩА															
Криве	Т						+		+						
Запуск	Х						+								
Скеля	Х						+		+						
Жабинецька дача*	Х												+		
Ботанічні сади місцевого значення															
Кам'янець-Подільський ботанічний сад	Х	+	+	+	+		+		+	+		+	+		+
Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення															
Кам'янець-Подільський	Х												+		

В об'єктах природно-заповідного фонду найбільш представлено такі види: *A. waldsteinii* (45), *A. senescens* subsp. *montanum* (42), *A. ursinum* (32), *A. podolicum* (64). Решта видів, які мають малу кількість локалітетів або специфіку приуроченості до рудеральних біотопів, що не мають созологічного значення, представлені в охоронних об'єктах у малій кількості.

На основі багаторічних популяційних досліджень, вивчення хорології, фітоценотичних особливостей, созоології [5] для збереження досліджуваних видів цибуль пропонуємо реалізувати такий комплекс заходів: 1) продовжити вивчення стану популяцій; 2) провести розчистку від сміття місць зростання; 3) встановити інформаційні знаки, що будуть вказувати на цінність території, де зростають види; 4) призупинити негативну дію антропогенного чинника – випасання, викошування, випалювання; 5) впроваджувати в культуру та декоративне квітництво досліджувані види.

Відтворення та збільшення чисельності видів роду може відбуватися:

- шляхом акліматизації, реакліматизації та реінтродукції рідкісних та зникаючих видів;
- шляхом покращення системи охорони природоохоронних територій регіону;
- шляхом комплексного вивчення видів у природі та культурі;
- шляхом охорони природних ландшафтів та екотопів;
- шляхом створення нових заповідних територій та об'єктів.

Удосконалення екологічного навчання і виховання, що впливає з проблем охорони навколишнього середовища, також є важливою умовою покращення відтворення та зберігання видів.

Головні висновки. Отже, результати аналізу охорони видів роду *Allium* L. на території Західного Поділля показали, що види роду охороняються у ПЗ «Медобори» (5), НПП «Подільські Товтри» (14), НПП «Дністровський каньйон» (10 видів).

В обстежених 19 заказниках загальнодержавного значення виявлено 9 видів, а в заказниках місцевого значення – 10 видів. На території 6 пам'яток природи загальнодержавного значення охороняється 5 видів роду, а в 48 пам'ятках природи місцевого значення – 10 видів.

На основі багаторічних досліджень популяцій та виявлення негативних впливів на них (вирубка лісів, випас худоби, випалювання, створення рекреаційних зон) рекомендуємо вжити таких заходів: землі, які не вилучені в користування НПП, де зростають *A. ursinum*, *A. sphaerocephalon*, *A. podolicum*, вилучити в користування НПП, розширивши межі заказників, що знаходяться поруч; визначити ці території як біологічно цінні з подальшим моніторингом популяцій.

Спираючись на обґрунтування критеріїв внесення видів до переліку рідкісних [1, 6], автори вважають за необхідне включити до переліку регіонально рідкісних видів Хмельницької обл. *A. oleraceum*, а *A. sphaerocephalon* та *A. vineale* – до переліку регіонально-рідкісних видів Тернопільської та Хмельницької областей. Основними критеріями відбору були низька

частота потрапляння (якщо кількість виявлених ценопопуляцій на вказаних територіях не перевищує 10 і знаходяться вони переважно на заповідних територіях), знаходження виду на межі ареалу, локальність (обмеженість) поширення, зменшення чисельності,

зростання в рідкісних екотопах регіону, потенційна вразливість внаслідок використання людиною. Також враховувались сучасний стан та структура, динаміка популяцій, щільність, загальна чисельність особин, еколого-ценотичні характеристики виду.

Література

1. Перегрим М.М. Презентативність цибулиних і бульбоцибулиних видів рослин природної флори України в охоронних списках різних рівнів. Укр. ботан. журн. 2012. Т. 69, № 6. С. 832–833.
2. Рубановська Н.В. Созоологічний статус представників роду *Allium* L. на території України : Вісник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. Природничі науки. Вип. 2. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, редакційно-видавничий відділ, 2010. С. 52–57.
3. Рубановська Н.В. До питання охорони представників роду *Allium* L. на території Волино-Поділля. Збірник наукових праць. Спеціальний випуск до IV міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми збалансованого природокористування». Кам'янець-Подільський, 2009. С. 77–79.
4. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха К. : Глобалконсалтинг, 2009. С. 51–61.
5. Рубановська Н.В., Соломаха В.А. Регіонально рідкісні види роду *Allium* L. в умовах Західного Поділля : Біологічні системи. Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Серія: Біологія. Чернівці, 2016. Т. 8, вип. 2. С. 211–218.
6. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України [Текст] : довідкове видання / за ред. Т.Л. Андрієнко, М.М. Перегрим. Київ : Альтерпрес, 2012. 148 с.